

Publiceringsår 2018

Förskolors värdegrundsarbete

Innehållsförteckning

Förord	3
Sammanfattning	4
Viktigaste resultat.....	4
Inledning	7
Bakgrund	7
Styrdokument, forskning och tidigare erfarenheter	7
Syfte och frågeställningar	9
Granskningens genomförande	9
Kvalitetsgranskningens iakttagelser	11
Förskolorna tillämpar i flera delar ett demokratiskt arbetssätt	11
Värdegrundsarbetet synliggörs i verksamheten	14
Förskollärares ansvar för värdegrundsarbetet tydliggörs inte	16
Förskolechefens ledning av värdegrundsarbetet är svagt	17
Skolinspektionens bedömningar.....	19
Avslutande diskussion	21
Värdegrundsuppdraget -oreflekterat och sällan diskuterat.....	21
Värdegrundsarbetet synliggörs i verksamheten	22
Förskolechefens ledning av värdegrundsuppdraget.....	23
Metod och genomförande	25
Referenser	26
Bilagor	28

Kvalitetsgranskning 2018

Diarienummer: 400-2016:6998

Förord

Skolinspektionen granskar kvaliteten i sådan utbildning och pedagogisk verksamhet som står under myndighetens tillsyn. Skolinspektionen har dessutom ett utökat uppdrag att under åren 2015-2017 granska svenska förskolors kvalitet och måluppfyllelse. Föreliggande granskning ingår i denna satsning. Syftet med granskningen är att belysa hur förskolan arbetar för att stödja och stimulera barnen att utveckla förståelse för och omfattas av samhällets gemensamma demokratiska värderingar som skollagen och läroplanen anger. Under våren 2017 besökte Skolinspektionen 15 förskolor (se bilaga 1) för att granska huruvida arbetet med värdegrunden bedrivs ute i förskolorna i enlighet med de nationella styrdokumenten. De iakttagelser, analyser och bedömningar som har gjorts redovisas i form av enskilda beslut till de förskolor som besökts. I denna rapport redovisas de övergripande resultaten och de slutsatser som kan dras från granskningen.

Avsikten med rapporten är att den ska bidra till utveckling av förskolornas värdegrundsarbete. Vid läsning av rapporten är det viktigt att notera att de resultat och slutsatser som presenteras avser de förskolor som ingått i granskningen. Genom att beskriva centrala kvalitetsaspekter i förskolans värdegrundsarbete och ge exempel på hur det kan se ut i de granskade förskolorna, avser rapporten att ge ett utvecklingsstöd även till förskolor som inte granskats. Granskningen syftar däremot inte till att ge vare sig en nationell eller generaliserande bild.

Mirzet Tursunovic har varit projektledare för kvalitetsgranskningen. Magnus Jonasson har varit ansvarig för utarbetande av denna rapport. Referensperson har Katarina Ribaeus, Karlstads universitet varit.

Helén Ängmo
generaldirektör

Sammanfattning

Vad Skolinspektionen har granskat

Förskolans värdegrundsuppdrag anges i såväl skollagen¹ som förskolans läroplan.² Förskolan vilar på demokratins grund, vilket innebär att verksamheten ska bedrivas i demokratiska former och ett demokratiskt arbetssätt ska tillämpas. I detta innefattas att barnen ska vara delaktiga och ha ett reellt inflytande över såväl innehåll som arbetssätt. Barnen ska också ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att uttrycka sina tankar och åsikter för att därmed kunna påverka såväl verksamheten som sin egen situation liksom att ta ansvar för sina egna handlingar och förskolans miljö.³ Omsorg om och hänsyn till andra människor, liksom rättvisa och jämställdhet samt egna och andras rättigheter ska lyftas fram i förskolan. Etiska värden och normer ska synliggöras i verksamheten så att barnen ges möjlighet att tillägna sig dessa, vilket främst sker genom konkreta upplevelser och genom personalens förhållningssätt som förebilder.

Tidigare studier, som mer ingående presenteras längre fram i rapporten, har identifierat ett antal riskfaktorer för förskolornas värdegrundsarbete. Dessa visar att personalens förhållningssätt inte alltid stämmer överens med värdegrundsmålen i förskolans läroplan.⁴ Värdegrundsarbetet kan vara tämligen oplanerat ochoreflekterat⁵ och barnens delaktighet och inflytande kan vara villkorat och begränsat.⁶ Studier⁷ visar vidare att barnen ges inflytande genom små val så som att välja aktivitet, färg, lek-kamrat, böcker. Risken med små val som en förberedelse för demokrati kan vara att valen alltid görs individuellt och att själva demokratin förstås individualistiskt.⁸

Mot den bakgrunden är syftet med kvalitetsgranskningen att belysa hur förskolan arbetar för att stödja och stimulera barnen att utveckla förståelse för samhällets gemensamma demokratiska värderingar och omfatta dem.

Skolinspektionen har granskat hur 15 slumpvis utvalda förskolor, varav 11 med kommunal huvudman och 4 med enskild huvudman, arbetar med värdegrundsuppdraget. Granskningen har genomförts genom intervjuer, observationer och dokumentstudier.

Viktigaste resultat

Skolinspektionen har sett kvalitetsbrister i hälften av de granskade förskolorna. Bland annat visar granskningen att förskolechefernas ansvar för och ledning av värdegrundsarbetet behöver förbättras och utvecklas. På vissa områden som Skolinspektionen granskat så har dock hälften av alla granskade förskolor haft goda arbetssätt. Personalen verkar för ett gott demokratiskt klimat och ett demokratiskt arbetssätt tillämpas i de flesta avseenden. Det finns goda möjligheter till delaktighet för barnen och de har stort inflytande över innehållet i verksamheten. Barnen ges möjlighet att utveckla förståelse och medkänsla för andra genom konkreta upplevelser.

¹ 1 kap. 4 och 5 §§ skollagen (2010:800)

² Lpfö 98/2016

³ Lpfö 98/2016 s.12

⁴ Dolk 2013, Derman-Sparks & Ramsey 2011, Skolinspektionen 2012, 2017

⁵ Ribaeus 2014, Pramling Samuelsson och Sheridan 2003

⁶ Ribaeus 2014, Dolk 2013, Tallberg Broman & Holmberg 2007

⁷ Biesta 2006

⁸ Westlund 2010

Förskolans personal är väl medveten om sin roll som förebilder för barnen

Det finns goda möjligheter för barnen i de flesta av de granskade verksamheterna att tillägna sig normer och värden genom konkreta upplevelser. Personalen visar ofta stor omsorg om barnen, uppmunttrar "goda" handlingar och synliggör normer och värden genom sitt eget förhållningssätt. Återkommande uttryck i beskrivningarna vid intervjuer om hur barnen ges möjlighet att utveckla förståelse för andra människor är att "alla är olika, alla har olika behov och alla är lika mycket värda". Att samtala med barnen om olikheter och likheter och att se det som en tillgång betonas av personalen liksom att observera sitt eget och barnens förhållningssätt för att kunna utveckla metoder och arbetssätt. "Vi pratar jättemycket om att vi alla är olika och att vi har olika behov/---/och det finns en stor acceptans hos barnen att vi alla är olika." Personalen är lyhörd för barnens åsikter och uppmärksammar även barn som av en eller annan anledning inte uttrycker sig.

Det demokratiska arbetssättet i förskolorna håller överlag en god kvalitet

Personalen verkar för att skapa ett gott demokratiskt klimat och ett demokratiskt arbetssätt tillämpas i de flesta avseenden. Det finns goda möjligheter till delaktighet för barnen och de har stort inflytande över innehållet i verksamheten. Barnen ges möjlighet att utveckla förståelse och medkänsla för andra genom konkreta upplevelser. I de granskade förskolorna tillämpas i olika delar ett demokratiskt arbetssätt. I personalens beskrivningar av vad som kännetecknar ett demokratiskt arbetssätt betonas återkommande vikten av att de ska vara förebilder, visa på goda exempel för barnen och visa tillit till barnens förmåga. Barnen är delaktiga och kan påverka verksamheten och sin egen situation. Ett fåtal av de granskade förskolorna behöver utveckla det demokratiska arbetssättet. Endast en av dessa behöver specifikt utveckla barns förutsättningar till ett reellt inflytande, stimulera barnen att göra egna val av aktiviteter och möjlighet att förstå andra.

Värdegrundsuppdragets underliggande begrepp upplevs som svåra att konkretisera i ord

I de flesta intervjuer med såväl förskolechefer som personal framkommer att de upplever att begrepp inom värdegrundsuppdraget såsom demokrati, barns rättigheter och skyldigheter samt normer och värden är begrepp som är svåra att konkretisera i ord. Vanligen återkommande i beskrivningarna är att man använder sig av exempelvis att *göra sin röst hörd*, *delaktighet* och *inflytande och rösta/välja*. Det förefaller vara lättare att prata om hur det avspeglas i arbetet med barnen än själva begreppens innebörd.

Förskolecheferna behöver skapa förutsättningar för värdegrundsarbetet

Värdegrundsuppdraget diskuteras inte kontinuerligt i drygt hälften av de granskade förskolorna. Förskolecheferna behöver se till att all personal har kunskap om värdegrundsuppdraget och dess olika delar samt att det skapas en gemensam syn på hur detta uppdrag ska omsättas i praktiken. I flera av de granskade verksamheterna sker arbetet med normer och värden oreflekterat och en gemensam grundsyn saknas. Personalen behöver ges förutsättningar för att kritiskt granska sina egna normer och värderingar i syfte att skapa ett gemensamt förhållningssätt som grundar sig i de värderingar som anges i styrdokumentet. Det behöver finnas tillräckliga tidsmässiga förutsättningar för personalen för att diskutera värdegrundsarbetets alla delar. Förskolecheferna behöver också se till att förskolans arbetsformer utvecklas så att barnens aktiva inflytande gynnas. Fler arbetssätt behöver utvecklas som gör det möjligt att synliggöra normer och värden för barnen. Detta är exempel på riskfaktorer för förskolornas värdegrundsarbete som framkommit i granskningen som också identifierats i tidigare studier och i Skolinspektionens andra granskningar.

Förskolecheferna och förskollärarna behöver ta större ansvar för värdegrundsarbetet utifrån förskolans läroplan

Värdegrundsarbetet är av god kvalitet i nästan hälften av de granskade förskolorna. Men även om barnen erbjuds ett fungerande värdegrundsarbete som motsvarar styrdokumentens krav så är det inte sällan oreflekterat och i avsaknad av systematik. För att personalen ska känna sig säkra och bekväma i

värdegrundsarbetet med barnen behöver de ha en gemensam begreppsförståelse och gemensam grundsyn. Detta i syfte att försäkra sig om att arbetet utgår ifrån styrdokumentet, vilket i sin tur förutsätter att värdegrundsarbetet ingår som en naturlig del i förskolans uppföljning och utvärdering av den egna verksamheten.

Förskolecheferna behöver även utveckla kvalitetsarbetet och tillsammans med förskollärare och annan personal systematiskt och kontinuerligt planera, följa upp, utvärdera och utveckla värdegrundsarbetet. Det är en förutsättning för att kunna försäkra sig om att verksamheten bedrivs i demokratiska former. Detta ökar barnens möjligheter att utveckla förståelse för samhällets gemensamma demokratiska värderingar. Däri ingår även att följa upp hur förskollärarna tar ansvar för de delar som anges i läroplanen. Förskollärares ansvar behöver också tydliggöras så som det anges i läroplanen och se till att det finns förutsättningar för att ta detta ansvar.

Inledning

Bakgrund

Ett av förskolans viktiga uppdrag är att förmedla och förankra den värdegrund som vårt demokratiska samhälle vilar på.⁹ Verksamheten ska utformas i överensstämmelse med densamma.¹⁰ Nästan alla av landets barn mellan 1–5 år är inskrivna i förskolan¹¹ och utbildningen i förskolan är ett viktigt steg i att utveckla förståelse för vårt samhälles gemensamma demokratiska värderingar. Verksamheten ska bedrivas i demokratiska former och därigenom lägga grunden till ett växande ansvar och intresse hos barnen för att de på sikt aktivt ska delta i samhällslivet.

Förskolan har i uppdrag att lägga grunden till barns förståelse för demokrati.¹² Enligt propositionen¹³ handlar det ytterst om att med pedagogiska verktyg undervisa om och visa betydelsen av demokratiska värden. Det handlar om att hos barnen förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande värderingarna. Barnen ska ges möjlighet att utveckla en social handlingsberedskap för att bli solidariska och känna ansvar, både för sina egna handlingar och för samvaron i förskolegruppen. På längre sikt också kunna visa solidaritet med andra människor. Det måste därför finnas kunskap hos såväl förskollärare som annan personal om vad dessa demokratiska rättigheter och värden innebär och hur de kan förverkligas.¹⁴

Styrdokument, forskning och tidigare erfarenheter

Forskning¹⁵ visar att det finns en del hinder för värdegrundsarbetet i förskolan. Det finns bland annat rädsla hos personalen för att uppfattas som politisk, men även en rädsla att barnen är för små för att förstå. Det finns också en oro bland personalen att förstärka skillnader exempelvis i relation till etnicitet, klass och funktionsförmåga och till viss del även i jämställdhetsarbetet.

Styrdokumentet erbjuder inga färdiga lösningar på hur värdegrundsuppdraget ska omsättas i verksamheten men Skolverket poängterar i sitt stödmaterial att värdegrundsarbetet i praktiken bland annat handlar om att utveckla ett förhållningssätt.¹⁶ Detta ska bygga på grundläggande demokratiska värderingar och genomsyra den pedagogiska vardagen såväl i undervisningen som i alla formella och informella möten och aktiviteter. Värdegrundsarbetet kan beskrivas utifrån perspektiven: *om*, *genom* och *för*.¹⁷ Det innebär att förskolan ska ge barnen förutsättningar att lära *om* de mänskliga rättigheterna och demokrati *genom* delaktighet och reellt inflytande *för* att utveckla en demokratisk kompetens i form av kommunikativa förmågor.

Begreppet demokrati är komplext och kan definieras och förstås på olika sätt. Exempelvis hävdas det att begreppet, förutom att det är komplext, också delvis är problematiskt och frågan ställs om det överhuvudtaget är rimligt att tala i termer av demokrati i en förskolekontext. Det finns också tenden-

⁹ 1 kap. 4 och 5 §§ skollagen (2010:800). Se även Lpfö 98/2016, s.4

¹⁰ 1 kap. 4 och 5 §§ skollagen (2010:800). Lpfö 98/2016

¹¹ Av landets nästan 600 000 barn mellan 1–5 år så är totalt 83 procent inskrivna i förskolan. Av de äldre förskolebarnen (4–5 år) så går 93 procent i någon av de knappt 10 000 förskolor som finns i Sverige (Skolverket 2016).

¹² Lpfö 98/2016 s.12

¹³ Proposition 2009:165, *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*, s.634

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Dolk 2013

¹⁶ Skolverket 2013, s.8

¹⁷ Skolverket 2013, s.48–69

ser att avstå ifrån att definiera begreppet och istället återge empiriska beskrivningar av bärande innebörder.¹⁸ Förskolans läroplan anger dock att förskolan ska lägga grunden för att barn ska förstå vad demokrati är och bland annat ges möjlighet att utveckla sin förmåga att förstå och att handla efter demokratiska principer.¹⁹ Enligt skollagen har barn rätt till att såväl uttrycka sina åsikter som att bli lyssnade på,²⁰ vilket också samstämmer med FN:s konvention om barns rättigheter.²¹ Barnen har inte bara rätt att komma till tals utan deras åsikter ska också tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.²²

Barn kan ses som rättighetsbärare med agens²³, det vill säga viktiga agenter både i sin egen och i samhällets utveckling.²⁴ Barnen är dessutom med och skapar sina liv på förskolan och tillsammans med personal och föräldrar skapar de förskolan. Ett demokratiskt arbetssätt där barnen aktivt deltar²⁵ förutsätter att barnen också tillerkänns rättigheter såsom bärare av agens. Enligt läroplanen ska barnen ha ett reellt inflytande över såväl innehåll som arbetssätt i verksamheten och det åligger förskolläraren ett särskilt ansvar för att alla barn får detta reella inflytande.²⁶

Inflytande handlar ofta om att låta barnen göra små och begränsade val, exempelvis välja aktivitet, välja färg, lekkamrat, välja böcker, en sång, etc.²⁷ Risken med små val som förberedelse för demokrati kan vara att valen görs individuellt och att själva demokratin därmed förstås individualistiskt och inte sätts in i ett sammanhang med andra människor.²⁸ Det finns studier som visar att barns inflytande ibland villkoras, det vill säga att det finns få valmöjligheter, vuxna har bestämt vilka, och att valmöjligheter kan begränsas såtillvida att inte alla kan välja samma aktivitet.²⁹ Beslut fattas utifrån vad vuxna uppfattar är ett barnperspektiv men som inte grundas på barnens åsikter och inte heller alltid deras perspektiv.³⁰

Förhållningssättet är enligt Skolverket avgörande för att barnen får inflytande över utbildningen.³¹ Värdegrunden uttrycker också det etiska förhållningssätt som ska prägla förskolans verksamhet.³² Bland de värden som lyfts fram i läroplanen återfinns bland annat respekt, solidaritet, omsorg om andra och att visa hänsyn. För att barnen ska ges förutsättningar att utveckla dessa värden behöver de synliggöras i verksamheten. Barn tillägnar sig etiska värden och normer främst genom konkreta upplevelser. Även här handlar det om vuxnas förhållningssätt som genom hur de bemöter barnen tydliggör vilka normer som råder i verksamheten. Studier visar dock att förskolepersonalens förhållningssätt inte alltid stämmer överens med de värden som uttrycks i läroplanen.³³ Det finns därmed en risk att de vuxna i förskolan inte bidrar till att barnen får förutsättningar att utveckla normer och värden utifrån värdegrundsuppdraget.

För att värden och normer ska kunna omsättas i enlighet med läroplanens intentioner³⁴ krävs också att värdegrundsarbetet ingår som en del av förskolans arbete med att följa upp, utvärdera och utveckla

¹⁸ Emilson 2014

¹⁹ Lpfö 98/2016, s.12

²⁰ 1 kap. 10 § skollagen (2010:800)

²¹ Artikel 12 FN:s konvention om barns rättigheter

²² 1 kap. 10 § skollagen (2010:800)

²³ att själv vara upphov till det man gör

²⁴ Ribaeus 2014. Se även Corsaro 2005, Halldén 2003, Löfdahl 2007

²⁵ Lpfö 98/2016, s.8

²⁶ Lpfö 98/2016, s.12

²⁷ Westlund 2010, 2011, Emilson 2007, 2008

²⁸ Ribaeus 2014, Dolk 2013, Derman-Sparks & Ramsey 2011, Johansson 2011

²⁹ Ibid.

³⁰ Sheridan, Pramling, Samuelsson 2001

³¹ Skolverket 2017

³² Lpfö 98/2016, s.4

³³ Dolk 2013, Derman-Sparks & Ramsey 2011, Skolinspektionen 2012, 2017

³⁴ Lpfö 98/2016, s.4

verksamheten.³⁵ Studier visar dock att mycket värdegrundsarbete sker i praktiken men kan vara tämligen oplanerat ochoreflekterat.³⁶ Det är först då värdegrundsarbetet dokumenteras som det blir synligt och kan analyseras och utvärderas i syfte att utveckla det. Förskolechefen och förskolläraren har utifrån styrdokumentet ett uttalat ansvar för det systematiska kvalitetsarbetet som också personalen ska delta i. Därutöver har förskolläraren också utifrån styrdokumentet ett särskilt utpekat ansvar för olika delar i värdegrundsarbetet. Det handlar bland annat om att ta ansvar för att förskolan tillämpar ett demokratiskt arbetssätt där barnen aktivt deltar, att alla barn får ett reellt inflytande på arbetssätt och verksamhetens innehåll och att det utvecklas normer för arbetet och samvaron i den egna barngruppen.³⁷

I en tidigare granskning av förskolans pedagogiska uppdrag³⁸ framkommer att flertal av de som deltog i granskningen upplever det otydligt vad förskollärarens ansvar innebär. Detsamma gäller förskollärarens ansvar för undervisningen.³⁹ Förskolechefen som har det övergripande ansvaret för att verksamheten bedrivs i enlighet med målen i läroplanen och uppdraget i dess helhet har också ett ansvar för att skapa sådana förutsättningar att förskolläraren kan ta sitt ansvar.⁴⁰

Mot bakgrund av detta har granskningen inriktats till att handla om förskolans främjande arbete, att förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande värderingar det svenska samhället vilar på. Ett arbete som i förskolan kan ta sig uttryck ibland annat barns samspel med andra, deras aktiva deltagande och lärande kring normer och värden.

Syfte och frågeställningar

Det övergripande syftet med kvalitetsgranskningen är att belysa hur förskolan arbetar för att stödja och stimulera barnen att utveckla förståelse för samhällets gemensamma demokratiska värderingar och omfatta dem. För att uppfylla syftet har granskningen utgått ifrån följande frågeställningar:

1. Hur görs barnen delaktiga och ges inflytande i förskolans dagliga verksamhet och undervisning?
2. På vilka sätt genomsyrar värdegrundsarbetet förskolans dagliga verksamhet och undervisning?
3. Hur leder förskolechefen arbetet med värdegrundsuppdraget?

Granskningens genomförande

Granskningen har omfattat 15 slumpvis utvalda förskolor, varav 11 med kommunal huvudman och 4 med enskild huvudman. En avdelning har i varje förskola valts ut där observationer i verksamheten genomförts och vars hela arbetslag har intervjuats. Därutöver har intervjuer genomförts med representanter från den utvalda förskolans övriga avdelningar där sådana funnits, samt enskild intervju med förskolechefen. Dessutom har en enskild intervju genomförts med en av förskollärarna på den utvalda

³⁵ Lpfö 98/2016, s.14-16

³⁶ Ribaeus 2014, Pramling Samuelsson och Sheridan 2003

³⁷ Lpfö 98/2016, s.8 och 12

³⁸ Skolinspektionen 2016a

³⁹ 2 kap. 15 § skollagen (2010:800)

⁴⁰ Lpfö 98/2016, s.16

avdelningen. Utöver de två dagar då observationer och intervjuer genomfördes har också dokumentstudier ingått i granskningen.

Avgränsningar

Denna granskning gör inte anspråk på att omfatta värdegrundsuppdragets samtliga delar. De aspekter som lyfts fram handlar främst om hur förskolan arbetar för att stödja och stimulera barnen att utveckla förståelse för samhällets gemensamma demokratiska värderingar och omfatta dem. Däri har ingått begreppen demokrati, inflytande, rättigheter och skyldigheter samt normer och värden. Förskolornas jämställdhetsarbete, vilket är en viktig aspekt av värdegrundsarbetet, har dock tidigare granskats i en tidigare granskning inom ramen för det treåriga uppdraget att granska förskolors kvalitet och måluppfyllelse och ingår därför inte i den nu aktuella granskningen.⁴¹

Läsanvisningar

I föreliggande rapport förekommer benämningarna förskolechef och personal. Med personal avses här förskolepersonal som arbetar i den pedagogiska verksamheten, vanligtvis förskollärare och barnskötare. I några sammanhang benämns förskollärare specifikt. Den övriga förskolepersonalen i den pedagogiska verksamheten benämns då som "annan personal".

⁴¹ Skolinspektionen 2017

Kvalitetsgranskningens iakttagelser

Förskolorna tillämpar i flera delar ett demokratiskt arbetsätt – men svårigheter finns med konkretisering

Skolinspektionens granskning visar att personalen verkar för att skapa ett gott demokratiskt klimat i förskolorna. Genom reaktivt och i viss utsträckning strukturerat arbete och personalen som förebilder ges barnen möjligheter att förstå sina rättigheter och skyldigheter. Barnen ges möjlighet att uttrycka sina åsikter, vara delaktiga och påverka förskolans verksamhet och sin egen situation. Barnen har till stor del inflytande över innehåll men inte alltid över arbetsätt. Det etiska förhållningssätt som ska prägla verksamheten är synligt i de flesta av de granskade förskolorna och barnen ges förutsättningar att tillägna sig normer och värden.

Förskolechefer och personal upplever dock att det är svårt att beskriva och i ord konkretisera värdegrundsuppdragets olika underliggande begrepp så som de uttrycks i styrdokument. Flertalet uppger vid intervjuer att de är ovana vid att använda och diskutera de olika begreppen. Ansvarsfördelningen mellan förskolechefen, förskolläraren och personalen avseende värdegrundsarbetet utifrån styrdokument är ofta outtalad. Det finns tveksamheter om vad detta ansvar innebär och hur det ska fördelas.

Uppdraget enligt förskolans läroplan

Förskolan vilar på demokratins grund. En viktig uppgift för förskolan är att förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar. Verksamheten ska bedrivas i demokratiska former. Arbetslaget⁴² ska visa respekt för individen och medverka till att det skapas ett demokratiskt klimat i förskolan, där samhörighet och ansvar kan utvecklas. I förskolan läggs grunden för att barnen ska förstå vad demokrati är och förskolan ska sträva efter att varje barn utvecklar sin förmåga att förstå och att handla efter demokratiska principer liksom förmågan att förstå sina rättigheter och skyldigheter. Förskolan ska sträva efter att varje barn utvecklar sin förmåga att uttrycka sina tankar och åsikter och arbetslaget ska verka för att varje barns uppfattningar och åsikter respekteras och att det enskilda barnet utvecklar förmåga att ta ansvar och utöva inflytande i förskolan. De behov och intressen som barnen själva på olika sätt ger uttryck för bör ligga till grund för utformningen av miljön och planeringen av verksamheten.⁴³

Upplevelser av ett gott demokratiskt klimat

I stort sett samtliga av de intervjuade uppfattar att det demokratiska klimatet är gott i de egna verksamheterna, vilket Skolinspektionen också observerat. Endast ett fåtal intervjuade anser att det finns behov av att förbättra det demokratiska klimatet. Även här uppger personalen att det är svårt att beskriva vad som kännetecknar ett demokratiskt klimat. Personalen uttrycker att de ska vara förebilder och visa på goda exempel för barnen, uppmuntra och visa tillit till barnens förmåga. Likaså lyfts ”socialt samspel” fram, i betydelsen relation mellan vuxen och barn såväl som mellan barn och barn. Ett fåtal intervjuade ger mer verksamhetsnära beskrivningar av hur det demokratiska klimatet tar sig uttryck i verksamheten och väver in exempel på hur det kan gestalta sig i olika situationer. Att barnen hjälper

⁴² Begreppet *arbetslag* används inte i rapporten utan istället används genomgående begreppet *personal*. Med personal avses här förskolepersonal som arbetar i den pedagogiska verksamheten, vanligtvis förskollärare och barnskötare. Detta oavsett om dessa ingår i arbetslag eller inte.

⁴³ Lpfö 98/2016, s.4, 9 och 12

varandra och samarbetar när saker ska plockas in är ett exempel som nämns och att alla barn vågar säga vad de vill och vad de tycker.

Att *rösta* och att *välja* är vanligt förekommande begrepp när personalen beskriver ett demokratiskt klimat och arbetssätt. Detta är också något som Skolinspektionen observerat i ett flertal förskolor. I en förskola har barnen samlats för att välja en bok för högläsning. Barnen röstar och det visar sig att två böcker fått lika många röster. Personalen ger barnen möjlighet att komma med förslag på hur de ska lösa det och ger själv förslaget att de kan använda "ole, dole, doff". Ett barn menar att det aldrig blir hans bok när de "olar" och personalen är lyhörd för detta och efterfrågar andra förslag. Efter en stunds diskussion mellan barnen och med stöd av personalen enas de om att rösta igen och nu får en av böckerna flest röster. Alla barn som deltar är nöjda och lyssnar uppmärksamt när personalen läser ur den bok som fick flest röster.

Barnen ges möjligheter att förstå sina rättigheter och skyldigheter

I så gott som samtliga av de granskade förskolorna har Skolinspektionen sett att barnen ges möjligheter att på olika sätt förstå sina rättigheter och skyldigheter. Exempel som personalen ger avseende barns rättigheter och som är vanligt återkommande, är rätten att få känna sig *trygg*, bli *lyssnad på* och *rätten till att vara annorlunda* o betydelsen *allas lika värde*. Barns skyldigheter beskrivs återkommande av personalen som motpoler till barns rättigheter och de uttrycker att med en rättighet ofta följer en motsvarande skyldighet. Det förklaras så att barnen har rätt att få uttrycka sina åsikter och bli lyssnade på men de har också en skyldighet att lyssna på andra och respektera deras åsikt. Inte sällan sammanfattas detta i beskrivningarna genom att "man [barnet] ska vara en bra kompis" och "behandla andra som du själv vill bli behandlad".

Granskningen visar att arbetet med att barnen ska förstå rättigheter och skyldigheter samt att ta ansvar för sina egna handlingar främst sker genom konkreta upplevelser och ett reaktivt arbete. Det vill säga att det främst sker då en händelse inträffar såsom exempelvis vid oenighet och konflikter mellan barn. Personalen diskuterar och synliggör då barnens rättigheter och skyldigheter i syfte att skapa en förståelse för dessa hos barnen. Som exempel beskrivs situationer och sammanhang som handlar om turtagning eller att kompromissa på andra sätt för att alla barns rätt till en viss aktivitet eller tillgång till en leksak ska respekteras, vilket Skolinspektionen också sett exempel på. Vid ett observationstillfälle sitter två barn och spelar ett spel då de blir påmind om att det snart är dags att sluta eftersom fler barn vill spela spelet före mellanmålet. Barnen vill ändå spela två gånger till vilket de får. Den vuxne stödjer barnen i att det blir två gånger och efter andra omgången säger ett av barnen: "Nu är det byte, nu har vi spelat färdigt." I exemplet ges barnen möjlighet att med stöd av en vuxen påverka genom rätten att bli lyssnade på och förstå sina skyldigheter genom att förstå andras rätt till spelet.

Strukturerade aktiviteter såsom samlingar eller lässtunder är också tillfällen som omnämns som exempel på när man pratar om barns rättigheter och förståelse för andras. Skolinspektionen har också observerat några sådana tillfällen. Litteratur som utgår från Barnkonventionen och som behandlar barns grundläggande rättigheter såsom rätten till ett hem, äta sig mätt, känna sig trygg används men också annan litteratur och material som behandlar området.

Barnen ges möjligheter att påverka och har inflytande över innehållet

Skolinspektionen har i de flesta av de granskade förskolorna sett exempel på att personalen tillämpar ett demokratiskt arbetssätt avseende att ge barnen möjlighet att påverka och ha inflytande. Personalen visar generellt stor lyhördhet för barnen, även för ickeverbala signaler, lyssnar in och visar att de uppmärksammar barnens initiativ. I en förskola önskade barnen större yta för bygglek, vilket gjorde att

personalen delade in rummet på annat sätt för att tillgodose barnens önskemål och behov. I en annan förskola fick barnen möjlighet att påverka och få förståelse för hur gemensamma regler kan skapas. Personalen ger ett exempel på hur barnen själva får prova hur många som kan vara vid ett legobord. Efter att barnen från början var många kom barnen små småningom fram till och enades om att fyra barn var lagom. Det finns dock ett fåtal exempel på då regler sätts upp utan att barnen är med och påverkar. I en förskola har personalen bestämt att barnen ska gå en viss väg nerför kullen de besöker under utflykten. Barnen har inte getts möjlighet att förstå varför och provar därför själva en annan väg. De blir tillrättavisade men får ingen förklaring till varför de måste gå en viss väg.

Barnen har stora möjligheter att utöva ett reellt inflytande över aktiviteter de själva väljer såväl som mer strukturerade aktiviteter i verksamheterna. I strukturerade, planerade aktiviteter får barnen ofta vara med på förhand och diskutera innehållet i den kommande aktiviteten. Skolinspektionen har observerat temaarbeten och aktiviteter som utgått från barnens intressen. I en förskola arbetar personalen med tema kroppen utifrån att några barn intresserat sig för var maten som vi äter tar vägen. I en annan förskola har personalen alltid med sig lappar när de går på skogsutflykt eftersom barnen visar stort intresse för insekter. Barnen har också möjlighet att påverka sin egen situation i vardagen. Vid ett observationstillfälle undrar ett barn om hen måste ta på sig vantar när de ska gå ut. En personal vänder sig då till barnet och säger: "Du bestämmer själv. Vet du, vi ska vara på gården så om du behöver kan du gå in och hämta dina vantar. Det går bra."

Även om barnen i de flesta granskade förskolor kan utöva inflytande och påverka, finns det också exempel på att inflytande kan vara skenbart och möjligheterna att påverka är begränsade. Det kan exempelvis handla om fåtal valmöjligheter eller att personalen först har initierat vad det ska handla om. Barnen kan exempelvis välja sånger vid sångstunden men att de ska sjunga är redan förutbestämt. I ett observationstillfälle får barnen välja om de vill vara ute eller inne och vad de vill göra. Alla barn utom ett vill vara inne. Barnen som valt att vara inne påbörjar de aktiviteter de har valt. Den vuxne frågar barnet som vill gå ut om det inte vill stanna kvar inne också. Efter en stunds diskussion kring om barnet ska stanna inne eller gå ut får barnet till sist hjälp av den vuxne att ta på sig ytterkläder och gå ut. Exemplet visar på ett försök till villkorande av barnets möjligheter till inflytande. Här håller dock inte villkorandet och barnet förhandlar sig till att få gå ut i enlighet med sitt ursprungliga val.

Barnen har inflytande när det gäller arbetssätt

Barnen i de granskade förskolorna har möjligheter till reellt inflytande över arbetssätt i de aktiviteter de deltar i. Det förekommer dock att arbetssätten på förhand kan vara bestämda av de vuxna och barnen ges få möjligheter att komma med idéer eller tankar om andra arbetssätt. Dels utifrån att det finns ett givet material men också utifrån att det på förhand är bestämt av de vuxna hur ett visst material ska användas och vad det ska användas till.

Det varierar mellan förskolecheferna om hur de uppfattar barnens möjligheter till ett reellt inflytande över innehåll och arbetssätt. Genom att barnen ges möjlighet till inflytande över innehåll så verkar det vara införstått att de även har inflytande över arbetssättet. Personalen upplever själva att barnen har inflytande över såväl innehåll som arbetssätt. De exempel som nämns vid intervjuer visar på att barnen har större inflytande över innehåll men mindre över arbetssätt. Det finns dock undantag som vid ett observationstillfälle då barnen på en förskola visar intresse för några stenar på gården. Barnen vill bygga en stenmur och får då frågan hur de tänker gå tillväga. Personalen vägleder genom samtal och de bestämmer tillsammans att de ska gå till skogen för att titta på en stenmur: "Utifrån det, barnens tankar och åsikter, tillsammans med kunskap på nätet, kom vi fram till hur vi skulle göra det [bygga muren]."

Begreppet demokrati är svårt att beskriva och konkretisera i ord

Förskolechefer och personal anser att demokrati är en viktig del av förskolans värdegrundsuppdrag. Vad det omfattar beskriver de fragmentariskt eller i korta ordalag såsom att barnet ska få göra sin röst hörd och därigenom ges möjligheter till att fritt uttrycka sina åsikter, vara delaktiga och ha ett reellt inflytande över innehållet i sin förskola. Flera av de intervjuade uppger att det är svårt att beskriva begreppet demokrati och "sätta ord på innehållet".

Förskolechefer och förskollärare har lättare för att beskriva *hur* ett demokratiskt arbetssätt kan genomföras i praktiken. Trots att de har svårt att uttrycka *vad* demokrati är så är de av uppfattningen att det i förskolorna bedrivs ett demokratiskt arbete där barnen aktivt deltar. Arbetssättet beskrivs dock utifrån ett mer övergripande perspektiv där få exempel ges på hur det kommer till uttryck och gestaltar sig i den pedagogiska verksamheten. Personalen är också av samma uppfattning men intar ett tydligare fokus på konkret arbete med barnen då de beskriver hur det demokratiska arbetet bedrivs. Centralt i personalens beskrivningar är relationer och vuxnas förhållningssätt. Exempel från den egna verksamheten som nämns är ofta kopplade till grundläggande värden som återfinns i läroplanen.⁴⁴ Såväl förskollärare som personal beskriver hur de är lyhörda för barnens åsikter och uppmärksammar också barn som inte uttrycker sig "vi kollar hur vi kan hjälpa dem som inte vill uttrycka sin åsikt".

Värdegrundsarbetet synliggörs i verksamheten

Uppdraget enligt förskolans läroplan

Värdegrunden uttrycker det etiska förhållningssätt som ska präglade verksamheten. Omsorg om och hänsyn till andra människor, liksom rättvisa och jämställdhet samt egna och andras rättigheter ska lyftas fram och synliggöras i verksamheten. Förskolan ska uppmuntra och stärka barnens medkänsla och inlevelse i andra människors situation. Verksamheten ska präglas av omsorg om individens välbefinnande och utveckling. Förskolan ska sträva efter att varje barn utvecklar öppenhet, respekt, solidaritet och ansvar och sin förmåga att ta hänsyn till och leva sig in i andra människors situation samt vilja att hjälpa andra. Att hävda grundläggande värden kräver att värderingar tydliggörs i den dagliga verksamheten. Barn tillägnar sig etiska värden och normer främst genom konkreta upplevelser. Vuxnas förhållningssätt påverkar barns förståelse och respekt för de rättigheter och skyldigheter som gäller i ett demokratiskt samhälle och därför är vuxna viktiga som förebilder.⁴⁵

Barnen ges förutsättningar att utveckla förståelse och medkänsla för andra

I samtliga förskolor ges barnen förutsättningar att utveckla förståelse och medkänsla för andra människor och för gemensamma värderingar. Förhållningssättet i det dagliga samspelet mellan vuxen och barn, mellan barn och barn samt att de vuxna agerar som förebilder för barnen framhålls av såväl förskolechefer som personal som viktigt. Återkommande uttryck i beskrivningarna vid intervjuer om hur barnen ges möjlighet att utveckla förståelse för andra människor är att "alla är olika, alla har olika behov och alla är lika mycket värda". Att samtala med barnen om olikheter och likheter och att se det som en tillgång betonas av personalen liksom att observera sitt eget och barnens förhållningssätt för att kunna utveckla metoder och arbetssätt. "Vi pratar jättemycket om att vi alla är olika och att vi har olika behov/---/och det finns en stor acceptans hos barnen att vi alla är olika."

⁴⁴ Såsom *lika värde, solidaritet och jämställdhet*. Lpfö 98/2016, s.4

⁴⁵ Lpfö 98/2016, s.4 och 8

Skolinspektionen har observerat att aktiviteter i mer eller mindre strukturerade former som exempelvis gruppstärkande lekar, olika former av samlingar eller rutinsituationer är en del av arbetssätten och tillfällena då personalen påvisar olikheter. I en sångsamling som observeras påpekar ett av barnen irriterat att ett annat barn sjunger på fel sätt. Personalen pratar då om att de kan sjunga på olika sätt och påvisar olika sångstilar. I några förskolor har Skolinspektionen också observerat hur bilder och böcker används i samtal om olikheter och att människor kan känna på olika sätt. Några förskolor använder också i detta sammanhang ett konkret arbetsmaterial kopplat till Barnkonventionen. Exempel på detta är bland annat "En liten kompisbok" med texter knutna till de olika artiklarna i konventionen.

Enligt personalen är det viktigt att barnen ges möjlighet till konkreta upplevelser. Det ger barnen möjlighet att i en situation eller ett sammanhang där barnet självt befinner sig få stöd i att känna in, lyssna in och relatera till hur andra barn känner. "Vi försöker visa på hur man kan vara en bra kompis och bekräfta barnen. Nu gjorde du en god gärning." Skolinspektionen har också observerat flera exempel på att barnen stöds i att visa hänsyn till och utveckla medkänsla för andra och varandra. Personalen bekräftar barnen när de hjälper varandra, tröstar varandra och när de delar med sig. Ett observerat tillfälle är när ett litet barn är ledset eftersom det inte är på sin vanliga avdelning. Ett annat barn uppmärksammar detta och springer till det lilla barnets avdelning och hämtar hans "gosedjur". "Gosedjuret" lämnas över av barnet samtidigt som det tröstar. Barnets handlande uppmärksammas av personalen som sätter ord på händelsen och ger positiv bekräftelse till båda barnen.

Normer och värden synliggörs i stort sett i samtliga förskolor

Det är lättare för förskolechefer och personal att beskriva normer och värden än begreppet demokrati. I intervjuer relaterar de till de värden som anges i läroplanen.⁴⁶ Det är dock sällan som begreppen normer och värden kopplas till varandra i betydelsen att värdena underbygger normerna. Normer och värden ses inte sällan som ett gemensamt begrepp som är svårt att göra åtskillnad emellan. En förskollärare uttrycker att "Normer och värden är egentligen, kan man säga, oskrivna regler i vardagen sedan finns de delvis nedskrivna." En förskolechef beskriver att grundläggande värden såsom hänsyn och respekt är kopplade till normerna om hur man ska vara och bete sig mot varandra. Av intervjuerna framgår också en stor samstämmighet att barnen behöver konkreta upplevelser för att tillägna sig normer och värden. "Det blir lätt irrelevant eller svårt för barnen att ta till sig om det inte är kopplat till något i vardagen."

Skolinspektionen har observerat att det i stort sett i samtliga förskolor bedrivs ett arbete med att synliggöra normer och värden. Det finns en tydlig koppling mellan de värden som omsätts i praktiken till de värden som återfinns formulerade i läroplanen.⁴⁷ Bland annat visar personalen stor omsorg om barnen då de exempelvis är ledsna eller uttrycker andra känslor. Barnen bemöts med respekt och blir lyssnade på, även om det i några förskolor finns undantag. I flera förskolor finns dokumentation uppsatt som visar att det pågår arbete som berör olika värden såsom "allas lika värde och mänskligt oökränkbarhet". Det senare uttrycks i hur man ska vara mot varandra, hur man är en bra kompis och vad man inte får göra mot eller säga om varandra. Skolinspektionen har också observerat hur personalen tar vara på uppkomna situationer för att förmedla normer och värden. I en situation som observeras skrattar ett barn och säger "tjockis" om en person som arbetar utanför förskolans fönster. Ett annat barn säger då: "Man får inte säga att man är tjock." Personalen bekräftar detta och påvisar att alla är olika och att någon kan bli ledsen för att bli kallad "tjockis".

Det är få tillfällen då personalen inte tar vara på uppkomna situationer. Under en utflykt börjar några barn riva ner en koja som andra barn byggt. De blir då tillrättavisade men det åtföljs inte av varför de

⁴⁶ Exempelvis *allas lika värde, respekt, hänsyn och omsorg* om andra och miljön, *solidaritet och hjälpsamhet*.

⁴⁷ Lpfö 98/2016, s.4

inte ska ta sönder andras saker och inte heller hur de som byggt kojan kan känna sig. Händelsen följs inte heller upp då de återkommer till förskolan och barnen går miste om ett tillfälle att reflektera över exempelvis hänsyn och respekt.

I en förskola observeras vid ett tillfälle att personalen skapar situationer för att barnen ska ges möjlighet att förstå normer och värden. I en samling då två av personalen låtsas vara oense och vill sitta på samma plats, låtsas den ena vara ledsen och upprörd. Barnen blir tysta och tittar sig omkring varefter en av personalen kommer med förslaget att de kan dela plats. Därpå följer ett samtal mellan barnen och personalen och också barn emellan om situationen.

Förhållningssättet viktigt men inte alltid gemensamt

Personalens förhållningssätt och de själva som förebilder framhålls som viktigt inte bara då det gäller normer och värden utan det nämns också ofta då intervjuerna handlar om demokratiskt arbetssätt och barns inflytande. Endast i ett fåtal av de granskade verksamheterna bedömer Skolinspektionen att det föreligger ett behov av utvecklingsarbete inom området. Förskollärarna och förskolecheferna uttrycker vikten av att vara förebilder och föregå med goda exempel och att förstärka positiva handlingar hos barnen genom att exempelvis bekräfta barnen när de hjälper varandra. Några anknyter också till att de undervisar genom att vara goda förebilder. Även annan personal framhåller ofta hur viktiga de är som förebilder. Det handlar då inte bara om hur de bemöter barnen utan också ofta om hur de som vuxna bemöter varandra. ”Vi ska vara de goda förebilderna för barnen genom att behandla varandra med respekt.”

Det framkommer genom intervjuerna med såväl förskolechefer som personal att många av personalen inte har diskuterat sig fram till ett gemensamt förhållningssätt och en gemensam syn på vilka normer som gäller eller dess underliggande värden. Detta kan riskera att medföra att personalen inte har ett gemensamt förhållningssätt. Skolinspektionen har även i flera förskolor observerat att barnen inte alltid bemöts på ett likartat sätt. Detta oavsett om normerna och värdena utgår från läroplanen eller om man har enats om gemensamt förhållningssätt. Det kan bli otydligt för barnen vad som gäller och vad de ska förhålla sig till. Det framkommer av intervjuerna med såväl förskolechefer som personal att det finns en önskan från personalen om att få möjlighet att diskutera normer och värden i syfte att få en gemensam grundsyn. ”Jag skulle vilja ha det tydligt. Det ska finnas en policy i huset. Det är viktigt”, uppger en förskolechef. Trots att personalen uttrycker att de kanske inte alltid har ett gemensamt förhållningssätt är det dock förhållningssättet som förskolechefer och personal är mest nöjda med när det gäller arbetet med normer och värden.

Förskollärarens ansvar för värdegrundsarbetet tydliggörs inte

Uppdraget enligt förskolans läroplan

Förskolläraren ska ansvara för att förskolan tillämpar ett demokratiskt arbetssätt där barnen aktivt deltar och att varje barn får sina behov respekterade och tillgodosedda och får uppleva sitt eget värde. Att alla barn får ett reellt inflytande på arbetssätt och verksamhetens innehåll har förskolläraren också ett uttalat ansvar för. Vidare har förskolläraren ansvar för att det utvecklas normer för arbetet och samvaron i den egna barngruppen.⁴⁸

Alla som intervjuats är eniga om att förskollärarna enligt läroplanen har ett särskilt ansvar för det pedagogiska arbetet. I praktiken görs det dock ingen skillnad i arbetet på förskolorna. ”Vi gör arbetet till-

⁴⁸ Lpfö 98/2016, s.4, 8 och 12

sammans, alla har ett ansvar, även om ansvaret är delat på papperet.” Förskollärarna menar att skillnaden ligger i att de har ansvar för uppföljning och dokumentation av den egna verksamheten och därigenom ligger också värdegrundsarbetet. De intervjuade nämner sällan det ansvar som uttalas i läroplanen som exempelvis att förskolan tillämpar ett demokratiskt arbetssätt eller att barnen får ett reellt inflytande. Förskolecheferna och personalen har generellt svårt att svara på vad förskollärarens ansvar för värdegrundsarbetet är och innebär liksom hur det tar sig uttryck i verksamheten.

Det finns en stor variation i personalens beskrivningar av på vilket sätt förskolläraren ska ta och ta ansvar för att det tillämpas ett demokratiskt arbetssätt i verksamheten. Allt ifrån att det inte alls är uttalat, till att förskolläraren lyfter frågan till diskussion i olika sammanhang. Förskollärarna poängterar att det främst handlar om att uppmärksamma arbetet, följa upp och utvärdera såväl genom samtal i vardagen som på arbetsplatsträffar.

Frågan om förskollärarens ansvar för att alla barn får ett reellt inflytande över arbetssätt och innehåll har sällan berörts vid intervjuerna. Det finns dock exempel på undantag då förskollärare tar ansvar på ett mer systematiskt sätt som exempelvis att kontinuerligt diskutera varje barn så att alla blir uppmärksammade och behandlas likvärdigt. Inför utvecklingssamtal observeras också varje barn. ”Då är inflytande en del.” Endast ett fåtal förskolechefer har en bild av hur förskolläraren tar ansvar för att barnen ges inflytande. De beskriver att det pågår en dialog mellan förskollärare och förskolechef om barnens reella inflytande som en särskild del av uppföljningen och utvärderingen av den egna verksamheten. ”Mycket är att föra dialog om inflytandet /---/ hur jag ser på pedagogens ansvar för att barnen har inflytande.”

Uppföljning och utvärdering av verksamheten anser personalen vara en del av förskollärarens ansvar för att det utvecklas normer för arbetet i förskolan. En annan del är att lyfta frågor kring normer och värden i olika sammanhang exempelvis arbetslagsträffar. I samtal mellan förskolechef och förskollärare skiljs inte delar av värdegrundsfrågorna ut specifikt utan handlar mer om förskollärarens ansvar i stort. I brist på tid är förskolecheferna sällan med i verksamheterna för att se hur arbetet med normer och värden gestaltas i arbetet med barnen. ”Hamnar återigen i att bara prata om det.”

Förskolechefens ledning av värdegrundsarbetet är inte alltid tydligt

Uppdraget enligt förskolans läroplan

Som pedagogisk ledare och chef för förskollärare, barnskötare och övrig personal i förskolan har förskolechefen det övergripande ansvaret för att verksamheten bedrivs i enlighet med målen i läroplanen och uppdraget i dess helhet. Däri innefattas att säkerställa att alla som arbetar i förskolan följer de normer och värden som anges i förskolans läroplan. Förskolechefen har ansvaret för förskolans kvalitet och ett särskilt ansvar för att systematiskt och kontinuerligt planera, följa upp, utvärdera och utveckla verksamheten. Ett särskilt ansvar åligger också förskolechefen för att förskolans arbetsformer utvecklas så att barnens aktiva inflytande gynnas. Vidare att personalen kontinuerligt får den kompetensutveckling som krävs för att de professionellt ska kunna utföra sina uppgifter.⁴⁹

Värdegrundsuppdraget diskuteras inte kontinuerligt

Värdegrundsuppdraget diskuteras inte kontinuerligt vid drygt hälften av de granskade förskolorna. En viktig förutsättning för att utföra värdegrundsuppdraget är att förskolechefen ser till att det finns tid

⁴⁹ Lpfö 98/2016, s.8 och 16

avsatt för att kunna reflektera, följa upp, utvärdera och dokumentera värdegrundsarbetet. I de flesta förskolor framkommer att det finns tid avsatt för personalens planering såväl individuell, där förskollärare ofta har mer tid, som i grupp. Det är dock enligt personalen sällan eller aldrig uttalat av förskolechefen att viss del av den avsatta tiden ska användas specifikt till att diskutera frågor kring värdegrundsarbetet. "Det är tyvärr ingen punkt som handlar om värdegrundsarbetet." Detta medför att värdegrundsfrågor inte prioriteras och sällan hinns med under den avsatta tiden. Personalen uppger också att tiden blivit begränsad genom att den mest går åt till vikarieanskaffning och att lösa planeringen. "Det hamnar längst ner på dagordningen".

I en av förskolorna har dock förskolechefen enligt såväl personalen som förskolechefen tydliggjort att arbetsplatsträffarna kontinuerligt ska börja med värdegrundsfrågor. Det finns en osäkerhet i om alla har en gemensam syn på värdegrundsuppdraget och att det grundar sig på att det sällan diskuteras. Under intervjuerna framkommer att ett fåtal förskolechefer ger en inriktning för den avsatta tiden som exempelvis att följa upp kvaliteten i värdegrundsarbetet. Förskolechefer uppger att de brukar lyfta frågor kring värdegrundsarbetet när de träffar personal och förskollärare. Förskolecheferna uppger att de ser de tillfällena som ett sätt att få uppfattning, att se om det finns samsyn bland personalen kring de här frågorna. "Vi tror att vi tycker lika, men det gör vi inte alltid."

Särskild tid för att reflektera över och kritiskt granska sina egna normer och värderingar är inte heller vanligt i förskolorna. I någon förskola försöker personalen ta sig tid under det dagliga arbetet och ger som exempel att de ibland kan prata om detta samtidigt som de överser barnen vid fri lek utomhus. Det finns undantag där det bedrivs ett mer systematiskt och kontinuerligt arbete med att lyfta fram, kritiskt granska och diskutera sina egna normer och värden. Det sker då ofta i form av lär- och fokusgrupper i olika konstellationer.

De flesta förskolechefer är osäkra på om personalen har den kunskap de behöver för att omsätta värdegrundsuppdraget i verksamheten. Det upplevs vara svårt att besvara frågan och några "tycker" eller "uppfattar" att personalen har tillräcklig kunskap. "Det skulle chocka mig om de inte har förmågan eller kunskapen att jobba med värdegrund." Ett fåtal förskolechefer är tydliga med att uppge att personalen inte har tillräcklig kunskap. Personalen är i sin tur också osäkra på om förskolecheferna vet vilken kunskap de har. Efterfrågar förskolechefen deras kunskap, sker det exempelvis vid medarbetar- eller lönesamtal eller genom självskattningar. Personalen uppger dock att förskolecheferna sällan efterfrågar eller följer upp vilken kunskap de har.

Förskolecheferna är generellt osäkra på om personalen har en gemensam syn på uppdraget och hur det ska genomföras. Några förskolechefer uppger sig dock veta att det finns en gemensam syn på uppdraget. Personalen ger samma osäkra bild som förskolecheferna. Flera reserverar sig dock och påpekar att alla som arbetar inom verksamheten samtidigt är individer och gör på olika sätt. Det framkommer också genom intervjuerna att det inte alltid finns en samsyn över värdegrundsuppdragets alla delar.

Olika former av fortbildningsinsatser, som personalen uppfattar har en direkt anknytning till förskolans värdegrundsuppdrag har erbjudits i flertalet förskolor. Det handlar bland annat om köns- och kulturell identitet, funktionsnedsättningar, mångfald och, som tidigare nämnts, normkritik. Även om de flesta av personalen är nöjda med tillgången till fortbildning anser de att det saknas förutsättningar för att diskutera och föra innehållet vidare till den egna personalen. Därmed blir det också svårt att följa upp fortbildningen i syfte att bättre kunna omsätta den i verksamheten.

Alla som arbetar i förskolan omfattas inte av värdegrundsarbetet

I omkring hälften av förskolorna ser förskolecheferna inte till att annan personal som exempelvis lokalvård, måltidspersonal och vaktmästare omfattas av de normer och värden som anges i förskolans läroplan. Orsaken uppges av förskolechefer främst vara att annan personal inte är anställda i förskolan. En

annan orsak uppges vara att annan personal inte träffar barnen alls. Det finns också förskolechefer som uppges att de helt enkelt inte har tänkt på detta. I något enstaka fall finns det förskolechefer som har ansvar för annan personal och som då ser dem som en del av förskolans värdegrundsarbete och där de deltar i möten med förskolans personal.

Vikarier introduceras sällan i värdegrundsarbetet. Det är först när de stannar en längre tid på förskolan som de deltar i personalmöten och därigenom tar del av hur förskolan arbetar med värdegrunden, under förutsättning att frågorna tas upp. Vikarier sätts ofta in med kort varsel och personalen tycker att det är svårt att ge dem bra introduktion avseende värdegrundsarbetet då de inte vet hur länge de stannar. Förskolechefer och personal är generellt överens om att det oftast saknas förutsättningar för att se till att vikarier omfattas av förskolans värdegrundsarbete. Det handlar främst om att vikarierna ofta kommer med kort varsel och att det inte finns tid att förmedla förskolans värdegrundsarbete.

Bristande uppföljning och utvärdering av värdegrundsarbetet

Värdegrundsarbetet är en del av det systematiska kvalitetsarbetet hos flertalet av de granskade förskolorna men det finns en stor variation vad gäller systematiken. Förskolecheferna uppges att de följer upp och utvecklar värdegrundsarbetets olika delar som en integrerad del i det övriga systematiska kvalitetsarbetet. Skriftliga utvärderingar och arbetsplaner men även studiedagar, arbetsplatsträffar och medarbetarsamtal med personalen är exempel på olika verktyg som förskolecheferna använder sig av. Ett fåtal förskolechefer uppges vid intervjuer att de följer upp arbetet genom olika former av verksamhetsbesök men att det sällan hinns med.

Personalens uppfattning är att uppföljning av värdegrundsarbetet ingår som en del i det systematiska kvalitetsarbetet. Förskolecheferna efterfrågar dock inte av personalen några uppföljningar avseende demokrati, barns delaktighet och inflytande i den dagliga verksamheten. Personalen följer inte heller upp och utvärderar detta arbete specifikt. Om det görs sker det främst muntligt i det dagliga arbetet och dokumentation är något personalen själva säger sig behöva utveckla. "Vi pratar mycket muntligt /---/ men inte så mycket dokumenterar."

Detsamma gäller uppföljning av arbetet med normer och värden. Personalen hänvisar ofta till att denna uppföljning görs i samband med att förskolans likabehandlingsplan och plan mot kränkande behandling följs upp och utvärderas. I ett fåtal förskolor genomförs någon form av ett mer strukturerat arbete för att särskilt följa upp och dokumentera arbetet med normer och värden. "Vi följer upp och utvärderar vårt arbete med normer och värden på vår reflektionstid."

Under intervjuerna framkommer att förskolecheferna sällan följer upp hur förskollärarna tar ansvar för värdegrundsarbetet. Om det görs sker det oftast i samband med medarbetarsamtal. Några förskolechefer ser dock personalen som ett enda gemensamt team oavsett utbildningsbakgrund, och följer därför inte särskilt upp förskollärarens ansvar.

Personalen anser att det finns delar i av såväl uppföljning som utvärdering av värdegrundsarbetet som förskolechefen behöver ta ett större ansvar för. Personalen efterlyser tydligare ramar och uppföljningar för att de ska känna sig säkrare på vart de är på väg i sitt värdegrundsarbete.

Skolinspektionens bedömningar

Inslag i förskolornas värdegrundsarbete där behov av utvecklingsarbete finns

Nedanstående bedömningar baseras på åtta av de femton förskolor som deltagit i granskningen och där Skolinspektionen identifierat utvecklingsområden.

Förskolecheferna behöver se till att det finns tillräckliga förutsättningar i form av styrning och tid för att värdegrundsarbetet ska kunna utvecklas. Det saknas såväl dokumentation som systematik i kvalitetsarbetet avseende värdegrundsuppdraget. Kvalitetsarbetet behöver systematiseras och utvecklas tillsammans med förskollärare och personal så att värdegrundsarbetet kontinuerligt följs upp och utvärderas. Förutsättningar i form av särskilt avsatt tid för personalen att kontinuerligt diskutera värdegrundsarbetets alla delar behöver tillgodoses. Förskollärarens ansvar behöver tydliggöras så som det anges i läroplanen. Det behöver även skapas förutsättningar för förskollärarna att ta detta ansvar.

Förskollärarna behöver i större utsträckning ta ansvar för alla delar avseende värdegrundsarbetet som finns särskilt uttalat i läroplanen och utveckla detsamma. Det finns annars en risk för att det finns delar av värdegrundsarbetet som ingen tar ett tydligt ansvar för. Detta kan i sin tur riskera att påverka barnens möjligheter att förstå de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.

Väl fungerande inslag i förskolornas arbete med värdegrundsuppdraget

Nedanstående bedömningar baseras som helhet på de förskolor som deltagit i granskningen och där arbetet i olika avseenden bedöms fungera väl.

Det värdegrundsarbete som bedrivs i de flesta av de granskade förskolorna håller generellt god kvalitet. Ett demokratiskt arbetssätt tillämpas i de flesta avseenden och personalen arbetar för att skapa ett gott demokratiskt klimat. Barnen ges möjlighet till delaktighet och de har i stort sett inflytande över innehållet i verksamheten. Vidare ges barnen möjlighet att utveckla förståelse och medkänsla för andra. Personalen använder sig främst av konkreta upplevelser, ett reaktivt arbete samt egna förhållningssätt för att synliggöra normer och värden.

Värdegrundsarbetet bedrivs dock i viss mån oreflekterat och i avsaknad av systematik. Osäkerhet kring hur underliggande begrepp i värdegrundsuppdraget ska tolkas och omsättas kan riskera att medföra att normer och värden som inte alltid samstämmer med den värdegrund som uttrycks i styrdokumenten smyger sig in och etablerar sig i verksamheten. För att fullt ut förstå rättigheten att påverka och att vara medskapare av sin vardag behöver även barnens inflytande över arbetssätt öka.

Avslutande diskussion

Värdegrundsuppdraget –oreflekterat och sällan diskuterat

Förskolans värdegrundsuppdrag, så som det uttrycks i skollagen och läroplanen, är omfattande och innehåller flera komplexa begrepp. I denna granskning har några av dessa begrepp lyfts fram och samtalats kring med förskolecheferna och personalen. Begreppen som sådana diskuteras sällan i syfte att enas om en gemensam bild av och gemensam förståelse för värdegrundsuppdraget. Förskolecheferna och personalen har lättare att formulera hur värdegrundsuppdraget tar sig uttryck i verksamheterna. Det finns inga tydliga orsaker till att begreppen inte diskuteras. Personalen uppger samstämmigt att tiden inte riktigt räcker till för frågorna. Även förskolecheferna uppger att de sällan avsätter specifik tid när värdegrundsarbetet ska diskuteras och att den tid som förskollärarna inte är med barnen inte är mycket tid. De förutsätter ändå att värdegrundsuppdraget i viss utsträckning diskuteras inom ramen för bland annat arbetsplatsträffar.

Starkt i praktiken men svagare i teorin

Trots att det till viss del saknas en diskussion om begreppen inom värdegrunden visar granskningen att värdegrundsarbete i omkring hälften av de granskade förskolorna håller en sådan kvalitet avseende de granskade områdena att några utvecklingsområden inte identifierats. I dessa förskolor tillämpas ett demokratiskt arbetssätt vilket utmynnar i ett gott demokratiskt klimat. Barnen är i stort delaktiga och kan påverka verksamheten och sin egen situation. De har också ett reellt inflytande över innehåll men mer begränsat inflytande över arbetssätt. Barnen ges förutsättningar att förstå sina rättigheter och skyldigheter, kunna tillägna sig normer och värden och ta ansvar för sina egna handlingar. De har också möjlighet att utveckla sin förmåga att ta hänsyn till andra människor och sin vilja att hjälpa andra. Trots att personalen inte alltid har definierat eller sällan diskuterat begreppen inom värdegrundsuppdraget omsätts uppdraget väl i de granskade förskolorna. Avsaknad av diskussion av begreppen kan dock medföra att det finns en risk för att värdegrundsarbetet utvecklas på ett sådant ogynnsamt sätt att det inte längre överensstämmer med uppdraget som det anges i styrdokumentet.

I drygt hälften av de granskade förskolorna har ett eller två utvecklingsområden identifierats. Flertalet av dessa har bedömts behöva utveckla en gemensam syn på vad värdegrundsuppdraget innefattar utifrån hur uppdraget anges i styrdokumentet. Övriga utvecklingsområden handlar bland annat om att personalen behöver utveckla ett förhållningssätt som grundar sig i en gemensam syn på normer och värden. Dessutom behöver barnens möjlighet till reellt inflytande över arbetssätt utvecklas. Förskolecheferna i dessa förskolor har ansvar för att se till att värdegrundsarbetet utvecklas inom de identifierade områdena. Detta för att barnen fullt ut ska ges möjlighet att utveckla förståelse för de gemensamma demokratiska värderingarna och omfattas av dessa.

Demokrati – ett begrepp som behöver diskuteras

Värdegrundsuppdraget i stort samt vilka normer och värden det inrymmer är för förskolecheferna och personalen inte alltid lätt att sätta ord på och än svårare tycks det vara för dem att sätta ord på och definiera begreppet demokrati. Detta samstämmer med tidigare studier som visar att begreppet är komplext men också problematiskt.⁵⁰ De fåordiga svar som personal och förskolechefer ger kan tyda på att begreppet ses som alltför komplicerat och därför sällan diskuteras. Men för att exempelvis

⁵⁰ Emilson 2014, Ribaeus 2014

kunna försäkra sig om att förskolan tillämpar ett demokratiskt arbetssätt krävs att det finns en pågående diskussion om demokratins innehåll, vad som är demokratiskt och vad som inte är det. Detta inte minst då det finns förskolechefer som uppger att det finns en uppfattning på förskolan att alla vuxna tycker lika kring värdegrundsuppdraget men att man egentligen inte gör det.

Även om det finns svårigheter att ge en samlad bild av demokratins innebörd är personalen och förskolecheferna införstådda med olika aspekter inom demokratin. Aspekter såsom delaktighet, inflytande, rösta, välja och att göra sin röst hörd. Det är betydligt lättare att beskriva *hur* ett demokratiskt arbetssätt tillämpas än *vad* demokrati är vilket samstämmer med tidigare forskning.⁵¹ Förskolecheferna har ett ansvar för att se till att begreppet demokrati och dess innebörd kontinuerligt diskuteras för att säkerställa att förskolan utformas i överensstämmelse med förskolans läroplan.⁵² Först när detta blir tydligt blir det också möjligt att kunna följa upp, utvärdera och utveckla det demokratiska arbetssättet.

Barnens rätt till reellt inflytande är en viktig del av demokratin

Barnen har ett reellt inflytande över innehållet i förskolorna. Det finns stor valfrihet för barnen avseende aktiviteter och lek och personalen tar vara på barnens intressen. Barnens inflytande över arbetssättet är dock på förhand oftast bestämt av vuxna. Barnens inflytande begränsas då till små val som handlar om exempelvis att välja bok, sång eller färg att måla med. Det är utifrån vuxna på förhand givna och kontrollerade förutsättningar som valen görs. I enlighet med tidigare studier så förekommer det även i vår granskning att barnens inflytande villkoras, det vill säga att det finns få valmöjligheter och vuxna har bestämt vilka. Risken med små val som förberedelse för demokrati kan vara att valen görs individuellt och att själva demokratin därmed förstås individualistiskt.⁵³ Barnen behöver ges möjligheter att ställas inför val som är av betydelse och gör skillnad för dem under sin dag i förskolan istället för att begränsas till att enbart få välja mellan på förhand bestämda aktiviteter. Barnen har också rätt att få ett reellt inflytande över hur aktiviteten ska omsättas. Fråntas barnen möjligheter att ta egna initiativ så fråntas de också sin agens⁵⁴ och ses inte som kompetenta.⁵⁵ Arbetssättet kan dock vara en del av undervisningen och måste naturligt anpassas till barnens ålder och mognad.

Värdegrundsarbetet synliggörs i verksamheten

Personalen framhåller vikten av att se sig själva som förebilder och att deras förhållningssätt är av stor betydelse för barnens utveckling och lärande. Tydligast framkommer detta i samtal kring normer och värden. Personalen är väl medvetna om att förhållningssättet är en del av arbetet med att förmedla demokratiska värderingar till barnen. Barn lär inte bara det som förskollärarna vill lära ut utan också av de sätt på vilka förskollärare förhåller sig och agerar i olika situationer.⁵⁶ Av Skolverkets stödmaterial framgår att förhållningssättet ska bygga på grundläggande demokratiska värderingar och genomsyra den pedagogiska vardagen.⁵⁷ Därför är det av stor vikt att personalen har kunskap om vilka de demokratiska värderingarna som anges i styrdokumenterna är och också hur de avspeglas genom de normer

⁵¹ Emilson 2014

⁵² Lpfö 98/2016, s.4

⁵³ Ribaeus 2014, Dolk 2013, Derman-Sparks & Ramsey 2011, Johansson 2011

⁵⁴ att själv vara upphov till det man gör

⁵⁵ Ribaeus 2014. Se även Corsaro 2005, Halldén 2003, Löfdahl 2007

⁵⁶ Biesta 2006

⁵⁷ Skolverket 2013

som uttrycks. Det är först när personalen har kunskap om de demokratiska värderingarna som de kan synliggöra dessa genom det etiska förhållningssätt som läroplanen anger ska präglade verksamheten.⁵⁸

För att förmedla och synliggöra önskade normer och värden krävs att de vuxna har insikt i sina egna värderingar och hur de tar sig uttryck. Skolverkets stödmaterial anger att förskolans personal gestaltar värdegrunden utifrån de normer och värden de bär med sig.⁵⁹ I flera av förskolorna förekommer sällan normkritiska diskussioner och det finns en osäkerhet i vilka normer som uttrycks och vilka värden de grundar sig i. Därmed finns också en risk för att barnen möts av vuxna med olika förhållningssätt, vilket på ett negativt sätt kan påverka barnens förståelse för vilka normer som råder. Förskolecheferna behöver se till att personalen ges möjlighet att få insikt i de egna värderingarna för att de fullt ut ska kunna agera som förebilder och genom sitt förhållningssätt synliggöra de demokratiska värderingar som anges i styrdokumentet.

Det är bekymmersamt att ungefär hälften av förskolecheferna inte har försäkrat sig om att alla som arbetar i förskolan följer de normer och värden som anges i läroplanen. Det handlar då oftast om tillfälliga vikarier och personal som inte arbetar i barngrupp. Även om annan personal såsom lokalvårdare, måltidspersonal eller vaktmästare har en annan arbetsgivare så är det enligt läroplanen förskolechefens ansvar att se till att även de omfattas av gällande normer och värden. Om så inte görs ökar risken ytterligare för att barnen möts av vuxna som ger uttryck för värden och normer som inte inbegrips i eller omfattas av de demokratiska värderingar som vårt samhälle vilar på och som anges i styrdokumentet.

Förskolechefens ledning av värdegrundsuppdraget

Förskolechefen har övergripande ansvar för att verksamheten bedrivs i enlighet med målen i förskolans läroplan.⁶⁰ Värdegrunden, som ska genomsyra verksamheten och vara en del av helheten, diskuteras sällan på ett mer tydligt och avgränsat sätt. I flera av förskolorna tar inte förskolechefen upp värdegrunden som specifik fråga och har inte heller gett mandat till någon annan som exempelvis en förskollärare att ta ansvar för att värdegrundsarbetet kontinuerligt diskuteras. Värdegrundsfrågor och reflektion kring värdegrundsarbetet ges inte något specifikt utrymme vare sig i det löpande arbetet eller i det systematiska kvalitetsarbetet.

Förskolechefens och förskollärarens olika roller vad gäller värdegrundsarbetet är inte tydliggjort. Förskollärare och personal vet sällan hur ansvarsfördelningen ser ut och vilka förutsättningar de har för att omsätta värdegrundsuppdraget i verksamheten. Detta ligger väl i linje med Skolinspektionens granskning avseende förskolechefens ledning.⁶¹ Det handlar om att samtliga inom förskolan ska veta vem som har ansvar, vem som ska göra vad, hur och varför. Förutom att förskolechefen behöver följa upp värdegrundsarbetet specifikt behövs också en uppföljning av hur förskolläraren tar sitt särskilda ansvar för värdegrundsarbetet utifrån förskolans läroplan. Det förutsätter att förskolechefen också tydliggör detta ansvar och skapar förutsättningar för förskollärarna att kunna ta detsamma.

Förskollärarens uttalade ansvar för vissa delar av värdegrundsuppdraget är återkommande vagt eller inte alls uttalat i de flesta av förskolorna. Nästan all personal hänvisar till att genom att förskolläraren har ansvar för att följa upp och dokumentera det pedagogiska arbetet så innefattar det också värde-

⁵⁸ Lpfö 98/2016, s.4

⁵⁹ Skolverket 2013

⁶⁰ Lpfö 98/2016, s.16

⁶¹ Skolinspektionen 2016b

grundarbetet. Det stämmer visserligen överens med det uttalade ansvaret för uppföljning och utvärdering som förskollärare har enligt förskolans läroplan.⁶² Men det ansvar förskollärare har som uttrycks i läroplanen avseende främst mål och riktlinjer för värdegrundsuppdraget,⁶³ nämns i det närmaste inte alls förrän frågorna lyfts av Skolinspektionens utredare. Det är endast ett fåtal som kan ge exempel på hur detta ansvar tar sig uttryck i förskolans verksamhet. Detta kan jämföras med en tidigare granskning av förskolans pedagogiska uppdrag.⁶⁴ Då framkom också en otydlighet kring förutsättningar för, såväl som hur, förskolläraren tar ansvar och hur ansvaret kan ta sig uttryck i verksamheten. Risken med en otydlig, eller avsaknad av ansvarsfördelning kan vara att frågor inom värdegrundsbetret sällan lyfts till diskussion i syfte att skapa en gemensam förståelse för värdegrundsuppdraget och ett gemensamt förhållningssätt i personalgruppen. Andra risker är att ingen av personalen tar ett särskilt ansvar för att förskolan tillämpar ett demokratiskt arbetssätt eller att barnen får ett reellt inflytande, vilket är två av de områden som förskollärarna enligt läroplanen har ett uttalat ansvar för.

En annan aspekt av förskollärarens ansvar handlar om den undervisning som skollagen anger att förskolläraren har ansvar för.⁶⁵ I likhet med den tidigare nämnda granskningen⁶⁶ används sällan detta begrepp i de granskade förskolorna. Även om undervisning inte ska ske avgränsat utan vara en del av helheten, behöver personalen ha insikt om när och hur undervisning sker och att det är förskolläraren som har ansvaret för densamma.

⁶² Lpfö 98/2016, s.14 och15

⁶³ Lpfö 98/2016, s.8, 9 och 12

⁶⁴ Skolinspektionen 2016a

⁶⁵ 2 kap. 15 § skollagen (2010:800)

⁶⁶ Skolinspektionen 2016a

Metod och genomförande

Granskningen genomfördes under våren 2017 och omfattar 15 förskolor varav 11 med kommunala och 4 med enskilda huvudmän (se bilaga 1). Urvalet har skett genom så kallat slumpmässigt urval, dock inom de geografiska områden som tillhör Skolinspektionens regionala avdelningar som deltagit i granskningen, Stockholm, Göteborg och Lund. Förskolor som deltagit i tidigare granskningar inom det treåriga förskoleuppdraget ingår inte i urvalet. Skolinspektionens enhet för statistik har slumpat fram de förskolor som ingått och projektledningen har gjort ett urval av de avdelningar där observationer genomförts. Kriterier för detta urval har varit barnens åldrar samt att det skulle finnas minst en förskollärare på avdelningen. I granskningen har flera metoder använts.

Före besöket har aktuell dokumentation samlats in från förskolorna som beskriver planering, utvärdering och utveckling av värdegrundsarbetet. I samband med att dokumentationen skickades in lämnade också respektive förskolechef en verksamhetsredogörelse med faktauppgifter om förskolan samt en kort beskrivning av förskolans pågående värdegrundsarbete. Dokumenten begärdes in i god tid före planerat besök.

Vid besöket har intervjuer i olika konstellationer genomförts, dels med personalen på den avdelning som observerats, dels med representanter från förskolans övriga avdelningar om sådana fanns. Därutöver har två enskilda intervjuer genomförts, en med förskollärare från den observerade avdelningen och en med aktuell förskolechef. Sammanlagt har 120 personer intervjuats.

Varje granskad förskola har även observerats under två dagar. Observationer av fri lek och strukturerade aktiviteter, inom- och utomhus samt rutinsituationer har genomförts. Totalt har cirka 121 timmar observerats och ett strukturerat observationsschema har då använts (se bilaga 2).

Det insamlade empiriska materialet har analyserats och bedömts utifrån ett antal på förhand formulerade bedömningspunkter. Granskningsbeslut med vidhängande verksamhetsrapport har författats, kvalitetssäkrats innehållsmässigt och juridiskt, beslutats och expedierats till berörda huvudmän. I beslutet har eventuella utvecklingsområden formulerats och datum för då huvudmannen ska redovisa sitt utvecklingsarbete har bestämts.

Därutöver har denna övergripande rapport sammanställts efter granskningen.

Referenser

- Barnkonventionen i förkortad version, Unicef. <http://www.unicef.se/barnkonventionen/barnkonventionen-i-olika-versioner/barnkonventionen-kort-version>
- Biesta, G. (2006). *Bortom lärandet: demokratisk utbildning för en mänsklig framtid*. Lund: Studentlitteratur.
- Corsaro, W. A. (2005). *The sociology of childhood* (2 uppl.). Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Derman-Sparks, L. & Ramsey, P. (2011). *What if all the kids are white? Anti-bias multicultural education with young children and families*. New York: Touchers College Press.
- Dolk, K. (2013). *Bångstyriga barn, makt, normer och delaktighet i förskolan*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Emilson, A. (2007). "Young children's influence in preschool." S.11-38 | *International Journal of Early Childhood*, 39.
- Emilson, A. (2008). *Det önskvärda barnet: Fostran uttryckt i vardagliga kommunikationshandlingar mellan lärare och barn i förskolan*. Göteborg: ACTA Universitatis Gothoburgensis.
- Emilson, A. (2014). "Demokrati och inflytande i förskolan." s.116-129 i Johansson, E. och Thornberg, R. (red) *Värdepedagogik. Etik och demokrati i förskolan och skolan*. Stockholm: Liber.
- Halldén, G. (2003). "Barnperspektiv som ideologiskt och/eller metodologiskt begrepp." *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 8(1/2), 12-23.
- Johansson, E. (2011). *Möten för lärande – Pedagogisk verksamhet för de yngsta barnen i förskolan*. 2:a reviderade upplagan. Skolverket.
- Löfdahl, A. (2007). *Kamratkulturer i förskolan: En lek på andras villkor*. Stockholm: Liber.
- Pramling Samuelsson, I. & Sheridan, S. (2003) "Delaktighet som värdering och pedagogik." s.70-84 i *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 8(1-2).
- Propositionen 2009/10:165 *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*.
- Ribaeus, K. (2014). *Demokratiuppdrag i förskolan*. Karlstad: Karlstads universitet.
- Sheridan, S., & Pramling Samuelsson, I. (2001). Children's conceptions of participation and influence in preschool: A perspective of pedagogical quality. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 2(2), 169-194. <http://www.trialgel.co.uk/ciec/>
- Skolinspektionen (2012). *Förskola, före skola – lärande och bärande*.
- Skolinspektionen (2016a). *Förskolans pedagogiska uppdrag – Om undervisning, lärande och förskollärares ansvar*.
- Skolinspektionen (2016b). *Förskolechefens ledning, om att ta ansvar för den pedagogiska verksamheten*.
- Skolinspektionen (2017). *Förskolans arbete med jämställdhet*.
- Skollagen 2010:800
- Skolverket (2013). *Förskolans och skolans värdegrund. Förhållningssätt, verktyg och metoder*.
- Skolverket (98/2016). *Läroplan för förskolan: Lpfö 98/2016*.
- Skolverket (2016). *Barn, verksamheter och kursdeltagare*.

Skolverket (2017). *Skolverkets allmänna råd om måluppfyllelse i förskolan*.

Tallberg Broman, I. & Holmberg, L. (2007). *Läraryrket i förändring – Lärare i förskola och grundskola om inflytande, jämställdhet och mångfald*. Malmö: Malmö Högskola.

Westlund, K. (2010). "Demokrati i förskolan." s.83-100 i Persson, S. och Riddersporre, B. (red) *Utbildningsvetenskap för förskolan*. Stockholm: Natur och Kultur.

Westlund, K. (2011). *Pedagogers arbete med förskolebarns inflytande: En demokratididaktisk studie* Malmö: Malmö högskola.

Bilagor

Bilaga 1

Besökta förskolor

Kommun	Förskola	Huvudman
Eda	Förskolan Hagåsen	Eda kommun
Ekerö	Svanängens förskola	Ekerö kommun
Falkenberg	Förskolan Solen	Förskolan Solen ekonomiska förening
Falun	Förskolan Myran	Falu kommun
Göteborg	Förskolan Falkgatan 5	Göteborgs kommun
Helsingborg	Maria Ro Förskola	Pyslingen förskolor och skolor AB
Karlstad	Föräldrakooperativet Trollet	Föräldrakooperativet Trollet I Ur och Skur ekonomisk förening
Köping	Tallbackens förskola	Köpings kommun
Lerum	Höjdens förskola	Lerums kommun
Lomma	Slätterängens förskola	Lomma kommun
Svedala	Rödluvans förskola	Svedala kommun
Upplands Bro	Norrboda förskola	Upplands Bro kommun
Värnamo	Fyrklöverns förskola	Värnamo kommun
Västerås	Förskolan Busvisslan	Busvisslan ekonomisk förening
Växjö	Vikaholms förskola	Växjö kommun

Bilaga 2
Observationsstöd

Bakgrundsuppgifter

Huvudman: Förskola: Avdelning: Barnens åldrar:		Aktivitet som observeras: Besökets sista dag:	
Antal legitimerade förskollärare med behörighet att undervisa i förskola:		Antal övrig personal (dvs. personal utan behörighet att undervisa):	
Antal inskrivna barn på avdelningen:		Antal barn på avdelningen vid besöket (snitt):	
Kommentar:			
Inspektörernas namn:			

Aktivitet som observeras:

1. Fri lek (fri lek inomhus och utomhus)
2. Strukturerade aktiviteter (strukturerade av personal inomhus och utomhus)
3. Rutinsituationer (måltider och hall)

Aktivitet	Förekomst	Observationstid
Fri lek inomhus		
Fri lek utomhus		
Aktiviteter inomhus strukturerade av personal		
Aktiviteter utomhus strukturerade av personal		
Hallsituation		
Matsituation		
Annat		
Kommentar:		

Frågeställning 1: Hur görs barnen delaktiga och ges inflytande i förskolans dagliga verksamhet och undervisning?

Bedömningsområde: Förskolan lägger grunden för att barnen ska förstå vad demokrati är

För värderingen av varje indikator och den sammanfattande värderingen används följande skala:

1= i låg grad eller inte alls 2= i ganska låg grad 3= i ganska hög grad 4= i hög grad

X= går inte att värdera eller är inte relevant i sammanhanget. Kommentera i så fall varför.

Bedömningspunkt	Indikator: Arbetslaget ...	Värde	Exempel: Personalen...
1A Förskolan tillämpar ett demokratiskt arbetsätt där barnen aktivt deltar	... skapar förutsättningar för delaktighet		... informerar barnen i alla frågor som rör dem ... låter/uppmuntrar barnen att fritt uttrycka sina åsikter i frågor som rör honom eller henne ... strävar efter att förstå vad barnet ger uttryck för ... är lyhörd och bemöter det barnen ger uttryck för
Sammanfattande värdering (skala 1-4):	... medverkar till att det skapas ett demokratiskt klimat i verksamheten		... visar respekt för individ såväl som grupp ... uppmuntrar barnen att lyssna på varandra ... stödjer barnen i att gemensamt lösa eventuella problem ... stödjer barnen i att samspela med varandra ... stödjer barnen i att samarbeta ... skapar aktiviteter där alla kan delta
	... ser till att alla barn får kunskap om och förstår sina rättigheter och skyldigheter		... stödjer barnen i att göra sin röst hörd ... stödjer barnens tilltro till sig själva ... stödjer barnen i att ta ansvar för sina egna handlingar ... hjälper barnen att reflektera över sina egna handlingar
Ange konkreta exempel som ligger till grund för bedömningen:			

Bedömningspunkt	Indikator: Arbetslaget ...	Värde	Exempel: Personalen...
1B Barnen har ett reellt inflytande över arbetssätt och arbetsformer	... ser till att barnen är delaktiga i demokratiska processer		... uppmuntrar/låter barnen delta i olika former av samarbete och beslutsfattande ... uppmuntrar barnen att argumentera och diskutera ... stödjer barnen i att ge och ta talutrymme ... stödjer barnen i att kompromissa ... uppmuntrar barnen att uttrycka sina tankar och åsikter ... uppmärksammar och ger varje barn utrymme ... verkar för att varje barns uppfattningar och åsikter respekteras
Sammanfattande värdering (skala 1-4):	... ser till att varje barn har ett reellt inflytande över sin vardag		... anpassar inflytandet så att alla barn oavsett utvecklingsnivå kan vara delaktiga ... synliggör inflytandet för barnen ... anpassar information och former för barnens inflytande efter barnens ålder och mognad ... låter barnen göra egna aktiva val ... har ett respektfullt och tillåtande förhållningssätt ... ger barnen möjlighet att påverka sin situation
	... ser till att barnens behov och intressen ligger till grund för planering och utformande av miljö och verksamheten		... efterfrågar barnens intressen ... tar vara på barns utforskande, frågor och idéer ... tar vara på aktiviteter och förslag som initieras av barnen ... ger barnen möjlighet att uttrycka sina önsningar ... erbjuder barnen en variation av valmöjligheter ... anpassar miljö för barngruppens behov
Ange konkreta exempel som ligger till grund för bedömningen:			

Frågeställning 2: På vilka sätt genomsyrar värdegrundsarbetet förskolans dagliga verksamhet och undervisning?

Bedömningsområde: Förskolans verksamhet präglas av ett etiskt förhållningssätt

Bedömningspunkt	Indikator: Arbetslaget ...	Värde	Exempel: Personalen...
2A Det finns förutsättningar för barnen att utveckla förståelse för gemensamma värderingar	... lyfter fram omsorg om och hänsyn till andra människor samt egna och andras rättigheter		... stödjer barnen att utveckla sin förmåga att lyssna på andra för att förstå andras perspektiv ... lyfter fram och tillsammans med barnen diskuterar att människor är olika
	... uppmuntrar och stärker barnens medkänsla och inlevelse i andra människors situation		... uppmärksammar barnen på att människor har olika åsikter ... uppmärksammar barnen på att saker kan ses på olika sätt ... stödjer barnen i att utveckla empatisk förmåga ... stödjer barnen i att förstå att alla barn har samma rättigheter och lika värde
Sammanfattande värdering (skala 1-4):			
Ange konkreta exempel som ligger till grund för bedömningen:			

Bedömningspunkt	Indikator: Arbetslaget ...	Värde	Exempel: Personalen...
2B Normer och värden synliggörs i den dagliga verksamheten	... har ett gemensamt etiskt förhållningssätt		... har ett respektfullt förhållningssätt ... ser sig själva som förebilder ... lyssnar på barnen ... visar empati och förståelse ... är lyhörd för ickeverbala signaler ... är uppmärksamma i sin kontakt med barnen/barnet ... visar omsorg och omtanke om varje barn ... visar hänsyn till varje barn såväl som hela gruppen
	... utformar verksamheten så att barnen kan tillägna sig etiska normer och värden		... skapar möjlighet till konkreta upplevelser ... uppmuntrar barnen att hjälpa varandra ... stödjer barnen i att visa hänsyn till varandra ... stödjer barnen i att förstå varandras känslor ... stödjer barnen i att lyssna på varandra
Sammanfattande värdering (skala 1-4):			
Ange konkreta exempel som ligger till grund för bedömningen:			